

ПСИХОАНАЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС ФРАНКОЗНАВСТВА: ГЕНЕЗА ТА СТАНОВЛЕННЯ

PSYCHOANALITIC DISCOURSE OF IVAN FRANKO STUDIES: GENESIS AND DEVELOPMENT

Ван Сяоюй,

аспірант кафедри української літератури
імені академіка Михайла Возняка

Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті розглянуто психоаналітичний дискурс франкознавства, його генеза і становлення. Із цієї проблематики проаналізовано праці С. Єфремова, Л. Білецького, М. Мочульського, Д. Донцова, Є. Маланюка, І. Денисюка, Т. Гундорової, Я. Мельник, Н. Зборовської, А. Печарського, Б. Тихолоза, М. Гнатюка, І. Папуші та ін. Велику увагу приділено психоаналітичній концентрації розв'язання міждисциплінарних проблем сучасної франкіани, яка дає діалектичне розуміння життя і творчості українського письменника.

Ключові слова: психоаналітичний дискурс, франкознавство, літературна критика, літературознавчий метод, едіпова ситуація, соціальний конфлікт, внутрішня компенсація, текст, герой, художні образи і т.п.

В статье рассмотрены генезис и становления психоаналитического дискурса франковедения. По этой проблематике проанализированы труды С. Ефремова, Л. Билецкого, М. Мочульского, Д. Донцова, Е. Маланюка, И. Денисюка, Т. Гундоровой, Я. Мельник, Н. Зборовской, А. Печарского, Б. Тихолоза, М. Гнатюка, И. Папуши и др. Большое внимание уделено психоаналитической концентрации решения междисциплинарных проблем современной франкианы, которая дает диалектическое понимание жизни и творчества украинского писателя И. Франко.

Ключевые слова: психоаналитический дискурс, франковедение, литературная критика, литературоведческий метод, эдипова ситуация, социальный конфликт, внутренняя компенсация, текст, герой, художественные образы и т.п.

The article deals with the psychoanalytic discourse of Ivan Franko studies (frankoznavstvo), its genesis and development. With this problem analysis of articles by S. Efremov, L. Biletsky, M. Mochulsky, D. Dontsov, E. Malanyuk, I. Denisyuk, T. Hundorova, Y. Melnyk, N. Zborovska, A. Pecharsky, B. Ticholos, M. Gnatyuk, I. Papusha and others. The main role is devoted to the psychoanalytic concentration on solving the problems of modern frankoznavstvo. It gives a dialectical understanding of life and work of the Ukrainian writer.

Key words: psychoanalytic discourse, frankoznavstvo, literary criticism, literary method, Oedipov situation, social conflict, internal compensation, text, hero, artistic images, etc.

Постановка проблеми. Психоаналітичний дискурс франкознавства є одним із сучасних комплексних підходів у вивченні творчості І. Франка. У нашому дослідженні центром уваги є франкознавчі праці С. Єфремова, Л. Білецького, М. Мочульського, Д. Донцова, Є. Маланюка, І. Денисюка, Т. Гундорової, Я. Мельник, Н. Зборовської, А. Печарського, Б. Тихолоза, І. Папуші, М. Гнатюка та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у вивчення психоаналітичного дискурсу франкознавства зробили сучасні науковці, зокрема: І. Денисюк, Т. Гундорова, Я. Мельник, Н. Зборовська, А. Печарський та ін. Множинність психоаналітичних теорій і літературознавчих парадигм стосовно дослідження творчості І. Франка (Т. Гундорова «Франко Каменярь і не Каменярь») у сучасній франкіані здебільшого мають міждисциплінарний характер і прочитуються у вимірах різних галузей наук та методів, наприклад, разом із *християнською етикою* (А. Печарський «Іван

Франко – «дух, наука, думка, воля»: психоаналітична парадигма творчості»); *філософією* (Б. Тихолоз «Психодрама Івана Франка в дзеркалі рефлексійної поезії»); *наратологією* (І. Папуша «(Fr)анко & (Fr)ойд: нратологічна аналогія»); *психобіографією* (Я. Мельник «І остатня часть дороги. Іван Франко 1908–1916»); *психоісторією української літератури* (Н. Зборовська «Монотеїстичний заповіт у поемі «Мойсей» Івана Франка»); *генеологією* (І. Денисюк «Розвиток української малої прози XIX – поч. XX ст.»); *теорією літератури* (М. Гнатюк «Проблеми психології творчості в науковому осмисленні Івана Франка») тощо.

Постановка завдання. Для досягнення поставленої мети передбачено виконати такі завдання:

– окреслити історико-культурні передумови становлення психоаналітичного дискурсу франкознавства;

– дослідити літературно-критичний матеріал психоаналітичного дискурсу франкознавства;

– з'ясувати зміну літературознавчих підходів щодо розв'язань франкознавчих проблем.

Виклад основного матеріалу. Історія психоаналітичного дискурсу франкознавства в українському літературознавстві почалася ще за життя і діяльності самого письменника, але в межах художньо-естетичного аналізу, фактажу і спогадів [див.: 7; 9], що аж через вісімдесят років після смерті Франка можна буде назвати психоаналітичним. Основну причину такого міждисциплінарного парадоксу слушно пояснив Р. Мних, зауважуючи, що біографія, а також наукова і художня спадщина І. Франка «практично до 90-х років минулого століття розглядалась майже виключно у позитивістичній парадигмі» [14, с. 52]. Тобто з погляду літературної антропології свідомість особистості розглядалась як властивість матері. Звідси випливає і відповідна інтерпретація життя і творчості митця. Зрештою, класичний психоаналіз як науку нерідко забороняли в Радянському Союзі. С. Павличко, досліджуючи історію психоаналітичного дискурсу в українському літературознавстві, неспроста охарактеризувала цей процес промовистою назвою статті «Сто років без Фрейда» [16].

Як не парадоксально, але історія психоаналітичного дискурсу франкіани починається без психоаналізу. Йдеться де про монографію С. Єфремова «Співець боротьби і контрастів. Спроба літературної біографії й характеристики Івана Франка», яка спершу була надрукована в 1903 р. російською мовою в журналі «Киевская старина». Це дослідження витримало кілька київських видань із доповненням: у 1913 р. (видавництво «Вік») під цією ж назвою і в 1926 р. (видавництво «Слово») як критично-біографічний нарис про І. Франка. У фроммівському неофрейдистському гуманістичному дусі С. Єфремов пише у своєму дослідженні про письменникову всеохопну любов (еротичну, батьківську, братерську, духовну і т.п.) до світу, яка є ознакою цілісності характеру людини, втраченим раєм душевного спокою, а отже, і сенсом усього життя індивіда. В інтерпретації С. Єфремова мотив любові є центральним у художній творчості Каменяра. Дослідник цілком у дусі психоаналізу інтерпретує оповідання «Між добрими людьми» І. Франка. Наприклад: «Треба ще додати, – зауважує С. Єфремов, – що всі жінки, слова яких я тут наводжу, зважаються мати дітей наперекір тим вимогам, що їх сучасне лицемірство обставило було легальне материнство, і що, значить, життєва путь і самих матерів і дітей їхніх не квітами поросте, а самим терням колючим. А проте навіть і з такими, не дуже принадними перспективами

дитя здається все ж сподіваним гостем, що саму матір морально підіймає й остереігає її від занепаду. *Діти – велика річ. Діти – половина матері. Одна половина може би й рада була піти позволити собі, а друга кричить: «А ми, мамо! Що з нас буде?» – і не пустить тамтої половини»* – так вияснює своєрідною мовою вагу дітей для матері проста селючка» [8, с. 200–201].

Як бачимо, літературознавець без психоаналізу виявляє психоаналітичне розуміння тих несвідомих процесів психічних інстанцій людини, які згодом З. Фрейдом будуть названі «Едіповою ситуацією», а А. Адлером – «соціальним конфліктом» і материнською «внутрішньою компенсацією». Це є свідченням того, що універсальний психологізм художньої літератури, а значить і літературознавства як наукової дисципліни про сутність мистецького слова, якоюсь мірою випереджають психоаналітичне пояснення внутрішніх порухів людської психіки.

Неспроста С. Єфремов, розкриваючи природу людської деструктивності в оповіданнях І. Франка «Гриць і панич», «На лоні природи», «Мій злочин», «До світла», проводить психологічну паралель між творчістю Каменяра і Ф. Достоєвського – відомого російського письменника, творчість якого стала об'єктом дослідження ледь не всіх відомих психоаналітиків. Дослідник надзвичайно вдало і проникливо наводить наративну різницю між сюжетотворчою деструктивністю у творчості українського та російського письменників. У першого – герої із садистичними нахилами самі завдають собі страждання, а в другого – подібне почуття провини є неможливе, бо його персонажі «до останку тішаться зі свого мучительства» [8, с. 206].

С. Єфремов ставить риторичне запитання: чому жорстокість Франкових героїв не розвинулися тією мірою, що в Достоєвського?! «Од збочення до непотрібної жорстокості, – дає аргументовану відповідь критик, – врятувала Франка дуже в ньому розвинена громадянська жилка, якої бракувало Достоєвському. Життя й громадські обставини поставили перед Франком ясну й виразну мету – на трудящих «у поті чола» працювати, а вже вона розгорнула перед ним певні громадські ідеали в боротьбі «за поступ, щастя й волю»; політичні ж умови дали хоч деяку змогу виявити оту боротьбу ділом. Повернувши в такий бік його розвиток, це все й подужало і якщо не знищило цілком, то хоч придушило дуже оту природжену жорстокість таланту. Тієї громадської жилки, отих певних ідеалів у зазначеному

розумінні¹, так само як і змоги активно за них боротись, не мав, на мою думку, Достоевський; притаманну жорстокість його таланта не гамували й не регулювали згадані умови <...> Таким чином, з однієї вихідної точки йдучи, Франко й Достоевський розійшлися в супротивні боки й однакових досягали результатів» [8, с. 206–207].

Як бачимо з наведених цитат, С. Єфремов дає глибоку психоаналітичну оцінку в адлерівському й фрейдівському дусі, випереджаючи в часі саму глибинну психологію. Йдеться про франковський внутрішній деструктивний характер едіпового комплексу і вирішення його засобом соціологізації.

В аспекті психоаналізу художньої творчості привертає увагу стаття Л. Білецького «Хто такий Франко для українського народу?» (1926). І хоча завданням автора було висвітлити націоцентричну культурологічну концепцію Франка та її значення для рідного народу, проте в статті гостро порушується й питання про взаємозв'язок психічних вад митця з художньою творчістю. «Страждання і хвороба, – зауважує Л. Білецький, – виделікатнують нервову систему й усю духову структуру Франка. І в останній добі його творчості я відчуваю уже моменти епілептичного здегенерування його духа, і ухо поета почало відкриватися для прийняття таємничого, містичного світла, і творча уява поета, що спричинювалася до витворення найвищих скульптурних образів, картин метафоричного стилю, ся уява перебивається творчою уявою містичною, химерною чи примарною; наслідком таких уявно-творчих перебоїв у поезії І. Франка з'являється нова форма – форма візій <...> Але ся прикмета поетичної творчості не лише не зменшила вартості його поетичних творів, а, навпаки, підняла їх ще на вищий щабель, надала ідеям і образам поета ще глибшої перспективи – абстрактно-емоційної і містичної» [1, с. 231].

Отже, Л. Білецький відносить фактично останнє десятиліття творчості І. Франка до рангу *morbus sacer*. Утім, М. Мочульський – протилежної думки. «А що психічна енергія, – писав він, – залежна від структури центральної нервової системи, то з хвилиною, коли ця система попувалася, коли недуга дійшла в поета до вершка,

то поменшала й ниділа в нього вибухом недуги в гострій формі – Франко перестав бути творцем і власником нових ідей. А коли світло його духа прогнало від нього демонів і він міг думати, то його думка ходила лише по звичних, протоптаних стежках. Нових ідей він не в силі був ані засвоїти собі ані нам їх дати» [15, с. 104].

Якщо відсіяти чималу кількість теорій, концепцій і презумпцій із психоаналізу художньої творчості загалом, то існують в основному лише дві точки зору. Одні вважають (Ч. Ломброзо, З. Фрейд, Л. Айхбаум, Моро де Тур та ін.), що геніальні обдарування людини – це різновидність *morbus sacer* (священної хвороби), а інші – (К. Юнг, А. Адлер, Е. Кретчмер та ін.), що психічні недуги не мають нічого спільного з якістю творчого процесу.

Історію психоаналітичного дискурсу франкіани, але вже з науковим статусом психоаналізу, поглиблює праця М. Мочульського «Іван Франко: Студії та спогади» (1939), яку з методологічного погляду глибинної психології можна охарактеризувати як психобіографічний та архетипний аналіз особистості митця. Адже автор порушує проблеми галюцинацій, сновидінь та архетипних явищ як символів своєрідного передбачення в просторових і часових вимірах життєдіяльності І. Франка. Йдеться про змалювання письменником у повісті «Перехесні стежки» чи поезії «Над великою рікою» тих краєвидів, які він в житті ніколи не бачив. Але згодом, через багато років письменникові як пацієнтові психічних недуг судилося побувати саме в тих околицях хорватського містечка Ліпик, що були художньо описані у формі сну.

М. Мочульський в інтерпретації особистості І. Франка застосовує психоаналітичну теорію сонного видіння як у фрейдівському, так і в юнгівському розумінні певних феноменів, що «ведуть до пізнання несвідомого» [15, с. 113]. Дослідник в основному акцентує увагу на складні останні десятиліття життя і творчості українського митця. Це були роки випробувань, пов'язані з різними нервовими недугами. М. Мочульський схилився до думки, що творчість – це дзеркало душі самого митця і його прижиттєвих реалій. Тому, на думку науковця, свідоме авторове тлумачення власного художнього тексту є запізнілою раціоналізацією щодо своїх інфантильно ігрових огріхів душі.

Так, К.-Г. Юнг у своїй праці «Психологія і поезія» доводив, що письменника потрібно пояснювати його творчістю, а не недосконалістю характеру. Власне, цієї позиції і дотримувався М. Мочульський. На його думку, І. Франко ряту-

¹ Порівняймо слова одного з дієвих людей у романі «Ідіот»: «русский либерализм не есть нападение на существующие порядки вещей, а есть нападение на самую сущность наших вещей, на самые вещи, а не на один только порядок, не на русские порядки, а на самую Россию» («Полн. собр. соч.», видання Маркса, 1894, т. 6. – стор. 361). А скоро «существующие порядки» мають у собі якусь абсолютну недоторкану «сущность», то чи може навіть вона бути про громадські ідеали та боротьбу за їх здійснення? Які ж насправді можуть бути ідеали й боротьба за них, коли «сущность» ота не підлягає ніяким змінам, ставши навіки недоторканою й непохитною, тобто сама якимсь абсолютним ідеалом?

вався від своїх серйозних душевних недуг активною громадською діяльністю. Звідси адлерівське розуміння психології творчості, що приховувало складну триєдину формулу: Особистість – Соціум – Твориво.

Втім І. Франко, за спостереженнями М. Мочульського, належав до провіденційного типу творчості, в основу якого покладено містичне провидіння. З цього приводу Я. Мельник слушно зауважувала: «Здогад М. Мочульського про те, що І. Франко мав візію будуччини, підтверджується, на мою думку, також паралелями між Франковою пригодою в Ліпіку (деякими її конкретними деталями) та епілогом поеми «Похорон», написаної наприкінці 90-х років. Дослідники неодноразово вказували на особливе місце цієї поеми у творчому доробку митця, зокрема на її автобіографічний характер, що проявляється у т. зв. почуттєвому біографізмі» (З. Франко)» [12, с. 28].

М. Мочульський розглядав феномен особистості І. Франка як інтерпретацію двох особистостей свідомого і несвідомого, тому в цьому аспекті його інтерпретація тяжіє до аналітичної юнгіанської психології. Адже К.-Г. Юнг запевняв, що кожний індивід народжується з особистісним цілісним «ескізом таланту», тому середовище лише стимулює те, що вже було потенційно закладено в ньому. Цим пояснюються різновиди ясновидіння митця. Можна вважати, що дослідження М. Мочульського про феномен геніальності І. Франка заклали психоаналітичні принципи і підходи стосовно аналізу життя і творчості митця. У цьому аспекті цікавою є праця Д. Донцова «Душевна драма І. Франка і його сучасників» (1953), в якій дослідник пише про роздвоєність душі, внутрішній конфлікт митця із самим собою. Йдеться про світоглядний характер психологічного трактування особистості письменника. «Є, властиво, – пише Донцов, – не один Франко. Їх є два. В деяких своїх творах він сам свідчить про роздвоєність його душі, про боротьбу в них двох Франків (двох Миронів), яка вказує нам шлях його світоглядної еволюції аж до самої смерті. В кінці цієї еволюції поет поставив хрест над усім, чому поклонявся замолоду, повернувши рішуче з манівців інтернаціоналізму на національний шлях» [7, с. 67]. Роздвоєння внутрішніх порухів душі І. Франка Донцов зіставляв із цілісним, на його думку, характером Т. Шевченка. Звідси впливають розбіжності двох великих митців у баченні державотворчих проблем організації українських мас і засобів боротьби за незалежність.

Звісно, в ті часи світоглядний характер і психобіографія І. Франка розкривалися і в працях

О. Огоновського – фундатора франкознавства [див.: 4, с. 133], зокрема в його другій частині «Історії літератури руської» (1889), М. Возняка «Пам'яті Івана Франка. Опис життя, діяльності й похорону» (1916), «З життя і творчості Івана Франка» (1955), «Нариси про світогляд Івана Франка» (1955), А. Франко-Ключко «Іван Франко і його родина: спомини» (1956) [21], Т. Франка «Про батька» (1956) [22], А. Брагінця «Філософські і суспільно-політичні погляди Івана Франка» (1956), В. Сімовича «Іван Франко його життя та діяльність» (1966), а також у працях В. Дорошенка, Ю. Лавріненка, Б. Кравціва, Л. Луціва, І. Лисяка-Рудницького тощо. Втім, на відміну від франкознавчих досліджень С. Єфремова, Л. Білецького, М. Мочульського, Д. Донцова всі вони були віддаленими від психоаналітичного розуміння життя і творчості письменника.

«У радянські часи, – за спостереженням І. Денисюка, – франкознавство часто мало якоюсь мірою парадно-бравурний характер. Досить численні монографії, які, наприклад, появились до Франкового сторіччя, були однотипними й через свою надмірну соціологічність швидко застаріли. Об'єктом розгляду в більшій мірі ставала позатекстова дійсність, ніж художнє твориво. Питання поетики тексту довго залишалося перебувати на останньому місці. Мені здається, що нині при певному скороченні свого розмаху франкознавство намагається йти не у широту, а в глибину, від глобальних загальників до мікроаналізу» [6, с. 27]. Хоча чи не вперше в українському франкознавстві радянських часів саме І. Денисюк, досліджуючи жанрово-стильові особливості малої прози І. Франка, на рівні глибокого психологічного мікроаналізу текстів письменника зробив суттєвий внесок у психоаналітичний дискурс. Звісно, поняття «психоаналіз», «автопсихоаналіз» [5, с. 126] появились пізніше в його працях із певних політично-ідеологічних причин тогочася. Але сам денисюківський аналіз белетристики Франка розкривав горизонти метафізичного уявлення про природу людської психіки, зокрема поняття *неусвідомленого*.

Так І. Денисюк виводить у психоаналітичному ключі психопатологічний образ Бовдура в оповіданні «На дні» І. Франка [5, с. 119–120], розкриває фрейдівський механізм асоціативного мислення в підсвідомості героїв митця у творах «На роботі» [5, с. 126], «Із записок недужого» [5, с. 126–127], «Вільгельм Телль» [5, с. 139–141], а також аналізує розкуто-експресивну форму почуттів персонажів Франка, їхній психологічний

душевний злам в оповіданні «Сойчине крило» [5, с. 207–212]. Втім ціллю дослідника було інше: простежити «життя жанрів» та історичну поетику розвитку української малої прози XIX – початку XX століття.

Справжня зміна франкознавчої позитивістичної парадигми на метафізичну відбулася в 90-ті роки XX століття, що сприяло розвитку психоаналітичного дискурсу щодо інтерпретації художньої і наукової спадщини митця. У сучасному психоаналітичному дискурсі франкіани почав створюватися новий рецепційний клімат теоретичних засад дослідження творчості І. Франка. Так Т. Гундорова у своєму дослідженні «Франко не Каменяр. Франко і Каменяр», розкриваючи іманентний характер творчості митця з погляду психоаналізу, зокрема, його наукової праці «Із секретів поетичної творчості», слушно зауважила: «Задовго до психоаналізу Фрейда, що визначив основні форми образотворення через закони зміщення та концентрації, і Романа Якобсона з його теорією метонімії та метафори – центральних структурних механізмів художнього зображення – Франко у своєму трактаті підійшов до формування основних способів образотворення, спираючись на психічні закони асоціацій ідей. Окрім цього, він наголосив важливість сфери підсвідомого та його еруптивну здатність піднімати з дна душі цілі комплекси різнорідних асоціацій, а також роль репродукування й асоціювання ідей у процесі художньої творчості» [3, с. 116].

Про вагомість цих психологічних процесів людини найбільш показово свідчить художня проза І. Франка, а саме «Для домашнього огнища», «На дні», «Воа constrictor», «Панталаха», соціологія злочину яких, на думку Т. Гундорової, позначилася не без впливу Ф. Достоевського. Також дослідниця доказово аргументує, що в багатьох творах Франка значну роль відведено сфері неусвідомленого, яка має безпосередній зв'язок із самою долею героїв. Це стосується нерозлучних братів-близнюків із роману «Лель і Полель», нещасливого кохання отця Нестора з незавершеної повісті «Основи суспільності» і т. п. Т. Гундорова застосовує і фрейдистський психобіографічний метод аналізу художньої прози І. Франка, пишучи, що письменник з особливим зворушенням відтворює образ коваля Івана Гердера («У кузні»), «переносячи на нього риси свого батька» [3, с. 101]. У контексті проблематики едіпового комплексу влітається і п'єса І. Франка «Жандарм», кожна з дійових осіб якої – «обдурений долею і людьми, себто сліпий, мов Едіп, обкрадений у своєму щасті»

[3, с. 105]. Адже неспроста, на думку дослідниці, автор обрамлює свою п'єсу епіграфом зі словами Софоклового «Царя Едіпа»: «Ти сліпий на очі, на вуха і на розум» [3, с. 105].

Містична символіка, химерна ірреальність едіпового комплексу простежується і в поемі «Похорон» І. Франка, в якій головний герой Мирон (псевдонім автора) здійснює злочин проти свого внутрішнього «Я» заради щасливого майбутнього власного народу. Мирон почуває себе зрадником. Але знайшлися люди, які, збагнувши героїчну суть миронового вчинку, живо ховають його з почестями. «Мотив живопоховання, – зауважує Т. Гундорова, – переслідує Франка, починаючи з «Каменярів». У символічному плані в «Похороні» юрба ховає свого Каменяра, який, подібно до Мирона, керувався ідеалом прийдешності, а не сучасності. У поемі звучить і мотив «сліпоті» народу, накреслений ще в поемі «Смерть Каїна» [3, с. 121].

За допомогою психоаналітичного тлумачення Т. Гундорова намагалася здійснити «деканонізацію» Франка як Каменяра, пропонуючи інший кут зору прочитання його творів, що викликало низку дискусій із боку традиційного літературознавства, яке намагається інтерпретувати будь-який текст українського письменника як витвір національної культури тої чи іншої епохи. Найвищий індекс опозиційності щодо порушення цієї непогрішимої всенародної назви Франка як Каменяра продемонстрував Т. Салига у своїй однойменній праці. Отже, франкознавча дискусія в кінцевому результаті завершилась «академічним порозумінням» між традицією і новацією української літературознавчої думки.

Із цього приводу прозвучала слушна думка Б. Тихолоза: «Над дослідниками і просто читачами все ще виразно тяжіють ідеологічні штампи підрадянської доби, сконцентровані в метафоричному (чи, радше, метонімічному) означенні «Каменяр»: Франко – революціонер-демократ, матеріаліст, «войовничий атеїст», соціаліст, симпатик та популяризатор марксизму, «науковий реаліст», лютий ворог усіляких «декадентів». Одне слово, з посмодерного погляду – малосимпатична й неактуальна персона (в юнгівському розумінні – соціальна маска, на відміну од самості), персона-ідеологема, продукт соціальної міфології тоталітарного режиму. Канон текстів, що презентують цього псевдо-Франка (чи принаймні недо-Франка) – родом зі старої шкільної хрестоматії <...> З іншого боку, формується нова система стандартів сприйняття, генетично пов'язана з попередньою: Франко – «народник» (це соціологічно звужене й мало нюансоване поняття віднедавна

набуло статусу ідеологічної наліпки, мало чим кращою від «буржуазного націоналіста»), анти-модерніст, ретроград-ортодокс в естетиці та літературній критиці. Ця рецептивна модель, частково артикульована в працях С. Павличко, К. Москальця, меншою мірою В. Агесвої, Я. Поліщука та їхніх послідовників, базується насамперед на літературних маніфестах раннього Франка (на кшталт статті «Література, її завдання і найважливіші ціхи»), його критичних виступах проти поетів-молодомузівців...» [20, с. 7–9].

Б. Тихолоз доходить висновків, що обидві інтерпретаційні франкознавчі моделі – «традиційна» і «новітня» – засліплені редукаціонізмом і далекі від розуміння багатогранної геніальної особистості Франка. Поза цими всіма теоріями постає «спільний знаменник», що за Маланюковим визначенням можна сформулювати, на думку Б. Тихолоза, так: «Франко незнаний» [11] і «справжній». На нашу думку, таким інтерпретаційним дослідницьким інструментарієм «Франка незнамого» і «справжнього» є глибинна психологія. Втім, не завжди літературна критика, яка позиціонує себе як психоаналітична, відповідає типу її мислення, і навпаки. Притому часто франкознавчі праці, що не вважаються психоаналітичними, більш претендують на програмованість цієї методології, ніж декларовані та суміжні з нею роботи.

Подібну ситуацію прослідковуємо й на маргінесі наукового дослідження «І остання часть дороги. Іван Франко 1908–1916» Я. Мельник, що акумулює в собі основні принципи психоаналізу як теорії особистості. Адже зібраний франкознавцем фактаж про клінічний стан митця і роль його галюцинаційних елементів у художній структурі творів останнього десятиліття творчості вже є унікальним психоаналітичним матеріалом. Літературознавець не лише заповнює «білі плями» і намагається з'ясувати момент істини в біографічній сторінці письменника, але й досліджує його психологічну проблему: як душевна недуга позначається на силі геніальності. Міркування Я. Мельник із цього приводу кореспондуються з думками М. Мочульського. «У поетичній спадщині І. Франка двох останніх років життя, – пише літературознавець, – також немало мотивів і тем, навіяних візіями і сновидіннями. Нерідко поет навіть назвою того чи іншого твору вказував на джерело його сюжету. Наприклад, «Три сестри милосердя. Із моїх неспокойних візій», «Чи віщий сон?». Але в естетичному плані поміж згаданими вище поезіями І. Франка та його передсмертними творами – глибока різниця. Либонь, не менше,

як між природою образних візій та справжніх галюцинацій, які без краю вимучували І. Франка в останні роки його життя. Кошмарні сни, фантасмагоричні видіння, галюцинації (як вияв хвороби) породили у віршах І. Франка останнього періоду творчості багато страшних моторошних сцен, натуралістичних описів смерті, які, далекі, не мають нічого спільного з поезією. Це вже тільки документи недуги їх автора, його душевних і фізичних страждань» [12, с. 250–251].

І насамкінець, Я. Мельник слушно запевняє: щоб збагнути складну внутрішню діалектику психологічного й творчого феномену геніальності І. Франка, повинно бути опубліковано весь доробок митця, навіть той, який не належить до високої художньої вартості.

Сучасний психоаналітичний дискурс франкіани теоретизований і працями Н. Зборовської, зокрема «Монотеїстичним заповітом у поемі «Мойсей» Івана Франка», яка, на думку дослідниці, є архетипним втіленням пошуку національного маскулітного батьківського коду мужності у психоісторії української літератури. Адже поема Франка пропонує національну етнопсихологічну модель розв'язання державотворчої едіпової ситуації. Н. Зборовська здійснює типологічну характеристику двох особистостей: І. Франка і засновника класичного психоаналізу З. Фрейда, котрі одночасно постають у духовній величчю Мойсея як провісника Обітованої землі. «Мойсей, – слушно зауважує літературознавець, – був улюбленим героєм З. Фрейда, який значно пізніше від Франка також ототожнить себе з Мойсеєм, завершуючи власний шлях самоусвідомлення як автора психоаналізу. На перших порах Фрейд у листах жартівливо називав себе Мойсеєм, а згодом написав працю «Людина Мойсей і монотеїстична релігія» (1938), в якій залишив символічний заповіт. Ці самоідентифікації І. Франка та З. Фрейда є унікальним фактом, адже вони свідчать про те, що два народи, перебуваючи в пошуках власної державності, відроджують важливу для неї основу – монотеїстичну традицію.

Едіповим пошукам Фрейда притаманні реалістична ясність і романтична кастраційна психологіка, що дає підстави виявляти в його психології пригніченого романтика, тобто подібну до української психопоетику і психосемантику, що вивершується у творчості Франка через синтез батьківського аналітичного реалізму й материнського емоційного романтизму» [10, с. 143].

Так, завдяки психоаналітичній інтерпретації Н. Зборовської по-новому постає образ І. Франка – Українського Мойсея.

Зрештою чимало літературознавців проводили паралелі між І. Франком і З. Фройдом. Так, І. Михайлин досліджує спільні й відмінні ознаки в праці «Тлумачення сновидінь» засновника класичного психоаналізу і в науковому трактаті «Із секретів поетичної творчості» І. Франка [13]. І. Папуша наводить фактографічні та наратологічні аналогії для з'ясування типологічних спорідненостей особистостей Франка і Фрейда; притому слушно зазначає: «Порівнювати психологічні концепції Франка і Фрейда на всіх рівнях позбавлене сенсу. Адже кожен з них переслідував власну наукову мету. <...> Зрозуміло, що найцікавіше питання, яке може виникнути під час дослідження життєвих і творчих аналогій Фрейда і Франка – це, звичайно ж, питання про можливості психоаналітичної інтерпретації творчості самого Франка» [17, с. 192].

Ця думка певною мірою знаходить продовження і в дослідженні М. Гнатюка щодо наукового осмислення Франком проблем психології творчості. Франкознавець доводить, що теорія неусвідомленого психічного в працях українського мислителя пов'язана передусім із німецькою експериментальною психологією Густава Фехнера. Таким чином, важко стверджувати, що засновник класичного психоаналізу і Франко мали однакове розуміння психічної моделі людського апарату. «Франкова концепція ролі підсвідомого, – пише М. Гнатюк, – у творчому процесі, в загальних рисах має таку будову: враження зовнішнього світу – людська свідомість – нижня свідомість – видобування вражень зовнішнього світу з нижньої свідомості – фіксація цих вражень – свідоме компонування подій у творі – закінчений твір – незалежне від автора життя твору» [2, с. 81].

І. Франко, на відміну від З. Фрейда, вважав, що потрібно розрізнити особливості психічного складу сприйняття творчої людини від людини рецептивної орієнтації, подібно до того, як К.-Г. Юнг розрізняв психологічний та візіонерський типи творчості, екстравертну та інтровертну авторські позиції. «Беручи до уваги співвідношення «верхньої» і «нижньої» свідомості, – слушно зауважує М. Гнатюк, – І. Франко робить висновок, що художник є особистістю з особливим психічним складом. Про це надзвичайно важливе відкриття говорить у франкознавстві дуже мало, хоча думка І. Франка про художній тип підтвердилася дальшими дослідженнями І. Павлова, який довів, що завдяки двом сигнальним системам і в силу давніх установлених сфер діяльності людини можна виділити

три типи людей: художній, мисленний і середній» [2, с. 75].

На аналогії юнгівського психоаналізу художньої творчості у трактаті І. Франка «Із секретів поетичної творчості» звернув увагу Р. Піхманець, вважаючи, що український митець випередив у часі наукові прозріння засновника аналітичної психології [19].

Практика показує, що літературознавчий психоаналітичний дискурс сучасної франкіани чимраз виразніше набуває міждисциплінарного синкретичного характеру. Так, А. Печарський у своїй праці «Іван Франко – «дух, наука, думка, воля»: психоаналітична парадигма творчості» застосовує до аналізу художньої прози Франка християнське розуміння людської природи. Йдеться про характеристику франкових героїв із погляду тривимірної діалектики (тіло, душа, дух), в основі якої лежить богословська методологія західної концепції «семи смертних гріхів» (пристрастів), що розкриває таємницю нашого буття. «Адже крізь естетичні та смислові виміри образів-символів, – влучно застерігає А. Печарський, – український письменник намагався пояснити «онтологічне Я» людини метафізично, відображаючи «духовну повноту» християнської свідомості, її тривимірну діалектику (тіло-душа-дух). Зрештою, ще святі отці Церкви говорили, що душа ближча до тіла, а дух – до Бога. Цю суперечність «духа і тіла» людини можна віднайти в терапевтичних методах, положеннях та ідеях, що становлять смислове осердя психоаналізу. Їхні художні інтертекстуальні модули існують у багатьох творах І. Франка. Звідси випливають парадигматичні зв'язки між тезаурусом і сюжетотворенням у словесній творчості» [18, с. 59].

Стосовно поєднання теорії глибинної психології з духовним простором християнської етики в інтерпретації творчості Франка А. Печарський слушно зауважує, що пристрасті й чесноти поплутані в самому житті людини, тому і в художніх творах вони зазвичай не існують у «чистому вигляді». «Здебільшого трапляється так, – пише дослідник, – що особистість автора неспівмірна з його творчістю. Маємо справу з «поетикою парадоксу», ахіллесовою п'ятою літературно-психоаналітичної парадигми, що створює опозиційний зв'язок між елементами психобіографічного методу та художньо-естетичного аналізу» [18, с. 65].

Як бачимо, психоаналітичний дискурс сучасної франкіани як теорія та метод проявляється в різних аспектах, закладаючи перспективи формування нової якості.

Висновки. Психоаналітичний дискурс франкознавства в українському літературознавстві пройшов складний шлях становлення. Його генезу виводимо ще за життя і творчості самого письменника. Йдеться про монографію С. Єфремова «Співець боротьби і контрастів. Спроба літературної біографії й характеристики Івана Франка» (1903). У франкознавстві, зокрема сучасному, психоаналітичні інтерпретації творчості І. Франка здебільшого мають міждисциплінарний характер і прочитуються у вимірах різ-

них галузей наук та методів: крізь призму *психобіографії* (С. Єфремов, М. Мочульський, Д. Донцов, Я. Мельник), *генеології* (І. Денисюк), *психоісторії української літератури* (Н. Зборовська), *філософії* (Є. Маланюк, Т. Гундорова, Б. Тихолоз), *християнської етики* (А. Печарський), *наратології* (І. Папуша), *теорії літератури* (М. Гнатюк) тощо. Перспективи подальших психоаналітичних досліджень творчості Франка бачимо в міждисциплінарній парадигматиці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Білецький Л. Хто такий Франко для українського народу? Літературно-науковий вістник. 1926. Т. 90. Кн. 7–8. С. 226–232.
2. Гнатюк М. Проблеми психології творчості у науковому осмисленні Івана Франка. Парадигма. 2010. Вип. 5. С. 69–84.
3. Гундорова Т. Франко не Каменяр. Франко і Каменяр. К.: Критика, 2006. 352 с.
4. Денисюк І. Невичерпність атома. Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І.Франка, 2001. 319 с.
5. Денисюк І. Розвиток української малої прози XIX – поч. XX ст. Львів: Академекспрес, 1999. 280 с.
6. Денисюк І. Франкознавство: здобутки, втрати, перспективи. Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: матеріали міжнар. наук. конф. (Львів, 25–27 вересня 1996 р.). Львів: Світ, 1998. С. 26–34.
7. Донцов Д. Душевна драма І. Франка і його сучасників. Туга за героїчним. Лондон: Видання СУМ, 1953. С. 67–90.
8. Єфремов С. Іван Франко. Критично-біографічний нарис. Київ: Слово, 1926. 256 с.
9. Єфремов С. Співець боротьби і контрастів. Київ: Вік, 1913. 208 с.
10. Зборовська Н. Монотеїстичний заповіт у поемі «Мойсей» Івана Франка. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури: монографія. К.: Академвидав, 2006. С. 142–151.
11. Маланюк Є. Франко незнаний. Книга спостережень: Проза. Торонто: Гомін України, 1962. С. 81–90.
12. Мельник Я. І остатня часть дороги... Іван Франко 1908–1919. Дрогобич: Коло, 2006. 439 с.
13. Михайлин І. Іван Франко і Зигмунд Фройд: питання естетики. Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин. Львів: Світ, 1998. С. 306–312.
14. Мних Р. Сучасне франкознавство як проблема. Питання літературознавства. 2016. № 94. С. 48–67.
15. Мочульський М. Іван Франко. Студії та спогади. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2004. Серія: «Франкознавчі студії». Вип. 3. 139 с.
16. Павличко С. Теорія літератури. К.: «Основи», 2002. 664 с.
17. Папуша І. (Fr)анко & (Fr)ойд: наратологічна аналогія. Modus ponens. Нариси з наратології. Тернопіль: Крок, 2013. С. 186–195.
18. Печарський А. Іван Франко – «дух, наука, думка, воля»: психоаналітична парадигма творчості. Дивослово. 2014. № 10. С. 59–65.
19. Піхманець Р. Психологічні концепції Івана Франка у світлі новітніх наукових відкриттів. Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: матеріали міжнар. наук. конф. (Львів, 25–27 вересня 1996 р.). Львів: Світ, 1998. С. 313–319.
20. Тихолоз Б. Психодрама Івана Франка в дзеркалі рефлексійної поезії: Студії. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2005. «Франкознавча серія». Вип. 7. 180 с.
21. Франко Ключко А. Іван Франко і його родина. Спомини. Торонто: Вид-ча спілка «Гомін України», 1956. 132 с.
22. Франко П. Іван Франко зблизька (п'ять портретів). Львів: Накладом Повітового Союзу Кружків, 1937. Р. Ш. 32 с.